

Zenon Andrzejewski

Szpital Żydowski w Przemyślu (1595–1944)

Acta Medicorum Polonorum 4, 53-62

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Szpital Żydowski w Przemyślu (1595–1944)

The Jewish Hospital in the Town of Przemyśl (1595-1944)

Zenon Andrzejewski

Przemyśl

Streszczenie: Artykuł przedstawia historię szpitala żydowskiego, istniejącego w latach 1595-1944 w Przemyślu. Pierwotnie był to przytułek dla ubogich, zamknięty w 1772 r. Następne wzmianki o tym szpitalu pochodzą z 1842 r. i dotyczą pomocy finansowej udzielanej mu przez Żydowską Gminę Wyznaniową. W 1872 r. szpital został zreorganizowany, a w 1904 r. rozbudowany. Pracowali w nim lekarze polscy i żydowscy. Podczas I wojny światowej w jego budynkach były zlokalizowane różne szpitale wojskowe i epidemiczne. W okresie międzywojennym szpital nadal służył ludności żydowskiej. Po wyzwoleniu Przemyśla spod okupacji niemieckiej przestał istnieć.

Abstract: The article presents the history of the Jewish Hospital existed in 1595-1944 in the town of Przemyśl in Poland. It was established as a shelter for the poor Jews and was closed in 1772. In 1842 the hospital was supported by a newly established Jewish community and reorganized in 1870. There was a place to work for Polish and Jewish doctors. In 1904 the Jewish Hospital was reorganized and extended. During the First World War in its buildings some military and epidemic hospitals were organized. It was open for Jewish community in the interwar period. After the Second World War the hospital was liquidated.

Słowa kluczowe: historia medycyny, szpitale żydowskie, historia Przemyśla

Key words: history of medicine, Jewish hospitals, history of the town of Przemyśl

Przemyśl należał do tych nielicznych miast w Polsce, w których Żydzi mieli swój własny szpital. Pierwsza wzmianka o jego powstaniu pochodzi z r. 1595, kiedy to magistrat przemyski odstąpił Żydom grunt na wale (70 łokci długi, 11 szeroki), celem wybudowania szpitala i domów dla kantora i szkolnika¹.

Istnienie tego szpitala potwierdza zapis w aktach miejskich, stwierdzający, że w r. 1628 pospólstwo przemyskie wszczęło awanturę na ulicy żydowskiej, podczas której obrabowano m.in. szpital żydowski². Szpital ten miał charakter przytułku dla ubogich. Na temat jego działalności nie mamy jednak żadnych przekazów źródłowych, z powodu spalenia się w r. 1745 archiwum synagogałnego. Wiemy tylko,

¹ M. Schorr, *Żydzi w Przemyślu do końca XVIII w.*, (reprint), Jeruzolima 1991, s. 15.

² Z. Felczyński, *500 lat szpitalnictwa w Przemyślu 1461-1964*, Przemyśl 1965, s. 34-35.

Ryc. 1. Dr Aleksander Steinhardt – dyrektor Szpitala Żydowskiego w Przemyślu (zdjęcie ze zbiorów syna Alfreda Steinhardta)

że na mocy kontraktu zawartego 4 kwietnia 1675 r. między cechem cyrulickim a cyrulikami żydowskimi, leczeniem w szpitalu zajmował się cyrulik Abraham Jakubowicz³. W r. 1772 szpital żydowski został zamknięty przez władze austriackie. Czy na jego miejscu powstał jakiś inny przytułek – nie wiemy.

Z nowo powstałym szpitalem żydowskim spotykamy się dopiero w r. 1842. Został on założony przez Żydowską Gminę Wyznaniową (ŻGW) 10 lipca 1842 r., z dobrowolnych składek członków gminy. Szpital posiadał w obligacjach, jako kapitał zakładowy, nieruchomość i kwotę 4364 złotych reńskich oraz 16 centów. Procenty od tego kapitału i dochód z łaźni żydowskiej stanowiły stałe dochody szpitala. Nadzór nad nim sprawowała gmina wyznaniowa, zaś zarząd składał się z zarządcy, kontrolera i lekarza. Szpital mieścił się w dzielnicy żydowskiej miasta i w swej strukturze nie odbiegał początkowo od szpitali – przytułków tego typu, powstających w XVIII w., w których chorzy znajdowali pomoc i opiekę. Nie było w owym czasie podziału chorych i pacjenci z różnymi schorzeniami leżeli obok siebie na jednej sali. Stan ten z latami ulegał poprawie.

W r. 1870 nastąpiła reorganizacja szpitala – został przeniesiony do budynku Gminy Żydowskiej, położonego przy ul. Bocznej Jagiellońskiej, w dzielnicy bardzo gęsto zaludnionej. Budynek był jednopiętrowy. Na parterze mieściła się kancelaria zarządu, kuchnia i magazyny, a także 2 sale dla chorych, zaś na piętrze 4 dalsze sale oraz izolatka dla osoby chorej psychicznie. Obok budynku szpitalnego, do którego przylegało obszerne podwórze, znajdowała się kostnica. Przywożono do niej również zmarłych Żydów z okolicznych wsi i stąd wyprowadzano zwłoki na kirkut. Z tego powodu wokół szpitala gromadziły się często tłumy lamentujących i płaczących ludzi, odprowadzających swoich bliskich i dalszych krewnych na miejsce wiecznego spoczynku.

³ M. Schorr, op. cit., s. 194 i nast.

Ryc. 2. Brama wjazdowa do Szpitala Żydowskiego w Przemyślu

Szpital, zarządzany nadal przez ŻGW, nie otrzymywał żadnych dotacji, a na jego fundusz składały się opłaty od ustawiania nagrobków na cmentarzu, jak również dary przekazywane przez bogate mieszczaństwo żydowskie. Ponadto budżet szpitala zasilało dobrowolnymi datkami zbieranymi w czasie kwest po mieście (tzw. szewijis geld) i wsiach, zaś po domach umieszczano specjalne puszkę, do których wrzucano ofiary na potrzeby szpitalne.

Przyjęcie do szpitala było uzależnione od decyzji lekarza i przewodniczącego sekcji szpitalnej, który badał stan majątkowy chorego. Przyjmowano bowiem tylko ubogich, którym sytuacja materialna nie pozwalała na leczenie domowe. Zapłatę za pobyt i leczenie w szpitalu pobierano wyjątkowo od obcych lub nieco zamożniejszych – taksa wynosiła 15 guldenów miesięcznie. Lekarze pełnili swe funkcje bezpłatnie. W pamięci Żydów przemyskich dobrze zapisał się dr Michał Szyszkowski, Polak, katolik, który przez dwadzieścia lat służył swoją wiedzą i doświadczeniem chorym szpitala żydowskiego. „(...) Dr Szyszkowski był to niezwykle dobry człowiek i nigdy nie odmawiał swej pomocy lekarskiej i ludzkiej. Nieraz zdarzało się, że po północy, w najgorszą pogodę, spieszył do szpitala, do chorego. Podobnie jak jego poprzednik, nie pobierał doktor Szyszkowski żadnego wynagrodzenia. Gdy pewnego razu zaniósłem mu 300 guldenów, przyznanych mu przez gminę jako remunerację, dr Szyszkowski nie przyjął tych pieniędzy, przeznaczając je na rzecz szpitala (...)” – wspominał po latach sanitariusz szpitala, Mojżesz Glanzman⁴.

⁴ Księga jubileuszowa Szpitala Żydowskiego w Przemyślu 1924-1934, Przemyśl 1935, s. 23.

Ryc. 3. Pawilon główny

Ryc. 4. Nowe skrzydło głównego pawilonu

Szybki rozwój Przemyśla w drugiej połowie XIX w. i wzrost liczby ludności żydowskiej spowodowały, że szpital stał się za mały. Ponadto stan, w jakim się znajdował budynek szpitalny, nie odpowiadał nawet elementarnym wymogom sanitarnym, a jego położenie, w najbardziej zaludnionej dzielnicy miasta, groziło w każdej chwili wybuchem epidemii. Również władze wojskowe, w związku z rozbudową twierdzy i powiększaniem się garnizonu, domagały się, by usunięto ze śródmieścia szpital żydowski. Stąd Namiestnictwo Galicyjskie we Lwowie dwukrotnie zarządzało zamknięcie szpitala i tylko dzięki interwencjom ŻGW udawało się chwilowo odsunąć jego likwidację.

Równocześnie gmina szukała intensywnie jakiegoś bogatego fundatora, który mógłby sfinansować kupno gruntu i budowę nowego szpitala. Z pomocą przyszedł zamożny przemyski przemysłowiec Elias Hirth. Z jego upoważnienia, w r. 1904, wiceprezes ŻGW Mojżesz Scheinbach nabył realność Thomasa przy ul. Glinianej 11 (przemianowanej później na Szaszkiewicza), składającą się z ogrodu i dwóch domów mieszkalnych (dwupiętrowego i parterowego), które zaadaptowano na cele szpitala dla ubogich. Fundator przekazał na tę transakcję 72000 koron, a ponadto pokrył koszt murowanego ogrodzenia cmentarza żydowskiego w wysokości 10000 koron, istniejącego w sąsiedztwie szpitala. E. Hirth zastrzegł sobie i dla swoich spadkobierców prawo zasiadania w kahalnej komisji szpitalnej. Z innych poważniejszych darowizn na rzecz szpitala należy jeszcze wymienić legat Lei Schwarzowej w kwocie 20000 koron.

Otwarcie szpitala nastąpiło w lecie 1904 r. z udziałem przedstawicieli ówczesnych władz miejskich i państwowych: burmistrza dra F. Dolińskiego, starosty J. Lanikiewicza oraz rabina G. Schmelkesa i prezesa ŻGW, dra Glanza. Prymariuszem (ordynatorem) i kierownikiem szpitala został mianowany dr Hugon Ehrlich, któremu pomagać miał dr Natan Kutna. Do nadzoru nad służbą szpitalną sprowadzono z Wrocławia wykwalifikowaną pielęgniarkę Idę Silberstein. Za zgodą władz sanitarnych utworzono przy szpitalu laboratorium chemiczno-bakteriologiczne. Szpital miał 30 łóżek. W głównym budynku na parterze znajdowały się ambulatoria i magazyny, zaś na I piętrze sale dla chorych i sala operacyjna. W pawilonie parterowym umieszczony został oddział chorób zakaźnych, a w budynku gospodarczym mieściła się kuchnia,

Ryc. 5. Personel medyczny Szpitala Żydowskiego w Przemyślu.

Pierwszy rząd od lewej: dr Türkel, dr Schmorak, dr Steinhardt, dr Hass, dr Halpern-Weissberg, dr Schattner; drugi rząd od lewej: dr Bauer, dr Segal, dr Loebel, dr Diamant; z tyłu: pielęgniarki i Mojżesz Glanzman (sanitariusz)

pralnia i magazyny. Z końcem r. 1912, w związku z powołaniem dra H. Ehrlicha na stanowisko prymariusza krajowego szpitala powszechnego, kierownikiem szpitala żydowskiego został dr Bernard Blech. Dalszemu rozwojowi szpitala przeszkodził wybuch I wojny światowej i spowodowane tym ograniczenia. Zarząd ŻGW, nie mogąc utrzymać szpitala z powodu braku funduszy i lekarzy powołanych do służby wojskowej w armii austriackiej, przekazał placówkę do dyspozycji Czerwonego Krzyża. Komendantem szpitala, przekształconego teraz na wojskowy, został dr F. Ślęk. Wkrótce do szpitala zaczęli napływać z frontu ranni żołnierze austriaccy. Przed poddaniem twierdzy przemyskiej Rosjanom, chorych przeniesiono do budynku Gimnazjum przy ul. Słowackiego 21, a całe wyposażenie szpitala przewieziono do domu Freudenheima, w którym znajdował się austriacki szpital wojskowy. Budynek szpitala żydowskiego pozostał pusty⁵. Po zajęciu Przemyśla przez Rosjan w byłym szpitalu

⁵ Z. Felczyński podaje, że po odbiciu twierdzy przemyskiej przez Austriaków, wycofujące się wojska rosyjskie zabrały całe wyposażenie szpitala żydowskiego. Zob. tenże, op. cit., s. 120. Podobnie pisze dr J. Scheinbach: „(...) Przed ustąpieniem z Przemyśla Moskale zabrali całe urządzenie szpitalne i wywieźli, pozostawiając gołe ściany (...)”. Zob. *Księga jubileuszowa...*, s. 20. Natomiast długoletni sanitariusz szpitala żydowskiego, Mojżesz Glanzman, wspomina, że przed poddaniem twierdzy przemyskiej Rosjanom całe urządzenie (wyposażenie) szpitala żydowskiego przeniesiono do szpitala urządzanego przez Austriaków w domu Freudenheima i że przez cały czas pobytu wojsk rosyjskich w Przemyślu szpital żydowski stał zupełnie pusty. Zob. *Księga jubileuszowa...*, s. 26.

Ryc. 6. Lekarze Szpitala Żydowskiego w Przemyślu (ok. 1933 r.).
Pierwszy rząd od lewej: dr M. Gans, dr M. Türkel, dr A. Steinhardt, dr Z. Diamand; drugi rząd od lewej: dr I. Wilczer; u samej góry pośrodku dr M. Schattner; z prawej strony u góry dr Maria Mieses-Reif (zdjęcie ze zbiorów Alfreda Steinhardta)

żydowskim zakwaterowało się wojsko; z kolei po odbiciu twierdzy przez Austriaków budynki szpitalne zajęli Niemcy, którzy spalili całe archiwum szpitala: wszystkie księgi (około 100 woluminów), zapiski szpitalne i dokumenty od założenia placówki do XX w. Straty były niepowetowane. Po odejściu wojsk niemieckich szpital żydowski ponownie objęli Austriacy, urządzając w nim szkołę dla inwalidów wojennych, a pod koniec wojny powstał tu szpital epidemiczny Czerwonego Krzyża dla ludności cywilnej. Stan taki trwał do 1923 r.

Żydowska Gmina Wyznaniowa myślała o odbudowie szpitala, nie mając na razie wystarczających funduszy na realizację tego celu. Budynki szpitalne w okresie I wojny światowej uległy doszczętnej dewastacji i wymagały kapitalnego remontu. W pawilonie głównym pozrywane były podłogi, zniszczone piece nie nadawały się do użytku, szyby w oknach były powybijane, zaś woda deszczowa, przeciekająca przez dziurawy dach pozbawiony rynien, powodowała postępujące gnicie budynku. Konieczny był także zakup nowego wyposażenia szpitalnego. Problemem odbudowy szpitala zainteresowano organizację Jointu (American-Jewish Joint Distribution Committee – Amerykańsko-Żydowski Połączony Komitet Pomocy).

Na czele komitetu odbudowy szpitala stanął zasłużony dla przemyskiego szpitalnictwa lekarz – dr Aleksander Steinhardt, energiczny organizator, mianowany mężem zaufania Jointu. Utworzona w r. 1922, przy ŻGW, Komisja Szpitalna zajęła się gromadzeniem funduszy. Milion trzysta tysięcy marek subwencji Jointu i milion pięćset tysięcy kredytu ŻGW stanowiły bazę finansową, która, łącznie z innymi dochodami, pozwoliła na odbudowę szpitala już nowoczesnego, z oddziałem ginekologiczno-położniczym, jednym z pierwszych w szpitalach żydowskich w kraju (we Lwowie i Krakowie takie oddziały powstały znacznie później).

Ponowne otwarcie wyremontowanego szpitala i oddanie go do użytku nastąpiło 13 stycznia 1924 r. Dyrektorem placówki został dr A. Steinhardt, który opracował statut szpitala i bezpośrednio nim kierował. Właścicielem pozostawała ŻGW, sprawująca też nadzór. Stronę finansową szpitala zabezpieczały stałe subwencje ŻGW, na które składały się wpływy z opłat ślubnych, pogrzebowych, nagrobkowych, opłaty za leczenie i utrzymanie chorych, tudzież zapisy, ofiary i darowizny oraz jednorazowa subwencja Rady Miasta Przemyśla. Szpitalowi udzielały także pomocy instytucje filantropijno-społeczne, z których najstarsze było stowarzyszenie „Bikur Cholim”, istniejące w Przemyślu od r. 1870. Dużej pomocy udzielało również, założone w 1924 r., „Towarzystwo Przyjaciół Szpitala”, które dzięki zapobiegliwości i energii swego prezesa, prof. Gabriela Teicha, stale przekazywało poważniejsze kwoty pieniężne lub zakupowało dla szpitala sprzęt specjalistyczny.

Placówka, której dr Steinhardt nadał kierunek kliniczny (praktyczno-naukowy), strukturalnie dzieliła się na 3 oddziały: wewnętrzny (prym. dr A. Steinhardt), ginekologiczno-położniczy (prym. dr Z. Diamand), chirurgiczny (prym. dr M. Türkel) i posiadała 6 specjalistycznych ambulatoriów: chorób wewnętrznych i dzieci (kierownicy dr A. Steinhardt i dr I. Wilczer), ginekologiczno-położnicze (kierownicy dr Z. Diamand, dr M. Aberdam, dr A. Reif), chorób chirurgicznych (kier. dr M. Türkel), chorób ocznych (kierownicy dr M. Mieses-Reifowa i dr E. Eisner), chorób otolaryngologicznych (kier. dr M. Gans) i chorób skórno-wenerycznych (kierownicy dr S. Turnheim i dr E. Brand).

Czynna była też pracownia chemiczno-bakteriologiczna (kier. dr M. Schattner). Usługi z zakresu rentgenologii świadczył dr A. Rinde, rentgenolog zatrudniony na podstawie kontraktu.

Służba szpitalna składała się 6 siostr-pielegniarek, położnej, sanitariusza, 6 osób służby pomocniczej na oddziałach (salowych), 4 osób zatrudnionych w kuchni i przy porządkach oraz 3 praktykantek. Szpital miał 13 sal chorych, 8 separatek, 76 łóżek, 6 sal operacyjnych i 2 sale przygotowawcze.

W latach 1924-1934 hospitalizowano 7689 chorych, a 37768 osób leczyło się ambulatoryjnie. Pracownia chemiczno-bakteriologiczna wykonała 13598 badań. Odebrano 1884 porody. W latach 1930-1931 do pawilonu głównego dobudowano kosztem 8319 zł nowe dwupiętrowe skrzydło. Rozbudowę szpitala zamierzano nadal kontynuować.

W roku 1934 szpital żydowski dysponował liczbą 100 łóżek. W tymże roku pracowało w nim 13 lekarzy, 8 pielegniarek, 1 położna, 3 pracowników administracyjnych i 9 osób służby gospodarczej. Do personelu lekarskiego należeli także dwaj sekundariusze, przyjmowani w drodze konkursu na okres jednego roku lub dwu lat. Funkcję dyrektora szpitala pełnił nadal dr A. Steinhardt. Szpital służył nie tylko ludności wyznania mojżeszowego. Corocznie 20% osób hospitalizowanych i 40% pacjentów leczonych ambulatoryjnie stanowili chrześcijanie.

Ryc. 7. Reprodukacja pieczętki Szpitala Żydowskiego w powiększeniu.
Napis na niej brzmi: „Przemysler Isr: Spital”. Językiem urzędowym był wówczas niemiecki

19 maja 1938 r. położono kamień węgielny pod nowy budynek szpitala, do którego planowano przenieść wszystkie ambulatoria⁶. Realizację tego przedsięwzięcia uniemożliwił wybuch II wojny światowej.

6 „Nowy Głos Przemyski” z 29.05.1938 r., nr 22, s. 2.

Po zajęciu prawobrzeżnego Przemyśla przez wojska sowieckie, władze wojskowe przyłączyły do szpitala żydowskiego budynki ukraińskiej bursy przy ul. Basztowej, powiększając go do 300 łóżek. Stan ten trwał od 29.09.1939 r. do 22.06.1941 r. Z chwilą napaści Niemców na Związek Sowiecki i zajęciu przez nich całego Przemyśla, szpital żydowski, aż do wyzwolenia miasta 27 lipca 1944 r., pozostawał pod zarządem wojskowym i był filią szpitala zasańskiego, powiększony o oddział zakaźny i skórny.

Różnie potoczyły się wojenne losy personelu lekarskiego szpitala żydowskiego. Okupację przeżyli: dyrektor szpitala dr Aleksander Steinhardt, dr Maria Mieses-Reif, dr Marek Türkel, dr Edward Brand i dr Samuel Turnheim. Dr Steinhardt, po wielu dramatycznych przejściach, trafił do obozu repatriacyjnego w Bergen-Belsen, gdzie zmarł na atak serca 27 września 1947 r.⁷ Dr Mieses-Reif, okulistka, po wojnie wyjechała do Izraela. Dr Türkel, ordynator oddziału chirurgicznego, wybitny specjalista w swojej dziedzinie i znana postać w kręgach przemyskiej inteligencji, po ucieczce z getta ukrywał się przez dwa lata z żoną i dwojgiem dzieci w ziemiance wykopanej pod kuchnią zagrody należącej do jego dawnej służącej. Gdy miasto zostało wyzwolone, dr Türkel jeszcze przez jakiś czas pracował w Szpitalu Powszechnym na Zasaniu, po czym wyemigrował z Polski i osiedlił się w Ekwadorze⁸.

Dr Brand, długoletni naczelny lekarz miejski i prymariusz Szpitala Powszechnego, zmarł w Przemyślu w 1956 r. i został pochowany na Cmentarzu Żydowskim. Z kolei Dr Turnheim, kierownik miejskiej przychodni skórno-wenerycznej i rentgenolog zmarł w Przemyślu w 1957 r. i spoczął również na miejscowym kirkucie. O losach pozostałych lekarzy szpitala żydowskiego brak wiadomości. Prawdopodobnie zginęli w obozie zagłady w Bełżcu.

Po wymordowaniu przez nazistów żydowskich mieszkańców Przemyśla szpital żydowski po wojnie przestał istnieć, a budynki poszpitalne zostały zaadaptowane na internaty dla szkoły położnych i pielęgniarek.

Do czasów dzisiejszych przetrwał dwupiętrowy budynek głównego pawilonu szpitala (przy obecnej ul. Rakoczego 11) i parterowy pawilon chirurgiczny (ul. Rakoczego 11 „B”). Obydwa zostały zaadaptowane na lokale mieszkalne. Nie zachował się natomiast piętrowy budynek gospodarczy z kuchnią szpitalną, pralnią, magazynami, laboratorium i prosektorium, który popadł w ruinę i niemal całkowicie został rozebrany.

Fotografie pochodzą:

- ryc. 1 i 6 – ze zbiorów rodzinnych p. Alfreda Steinhardta, zamieszkałego w Ramat Hasharon w Izraelu;
- ryc. 2 – ze zbiorów ikonograficznych Muzeum Narodowego Ziemi Przemyskiej;
- ryc. 3-4 – z Księgi Jubileuszowej Szpitala Żydowskiego w Przemyślu;

⁷ Szczegółowe curriculum vitae dr. Aleksandra Steinhardta przedstawił dr T. Pudłocki w artykule *Aleksander Steinhardt – przede wszystkim lekarz*, opublikowanym w miesięczniku „Nasz Przemyśl” nr 1/2009, s. 42.

⁸ F. Mantel, *Wachlarz wspomnień*, Paryż 1980, s. 212.

- ryc. 5 – z publikacji *Przemyśl Memorial Book*, red. dr Arie Menczer, Tel-Aviv 1964;
ryc. 7 – jak nr 3-4.

Bibliografia:

1. *Księga Jubileuszowa Szpitala Żydowskiego w Przemyślu 1924-1934*, Przemyśl 1935.
2. Felczyński Z., *500-lat szpitalnictwa w Przemyślu 1461-1964*, Przemyśl 1965.
3. Mantel F., *Wachlarz wspomnień*, Paryż 1980.
4. „Nasz Przemyśl”, 2009, nr 1.
5. „Nowy Głos Przemyski” 1938 nr 22.
6. Schorr M., *Żydzi w Przemyślu do końca XVIII w.*, (reprint), Jerozolima 1991.